

W/ *Українська*
мова і література в школі

1
1969

ЗМІСТ

Стор.

Кабінет мови й літератури — кожній школі	1
--	---

ПИТАННЯ ФІЛОЛОГІЇ

<i>В. М. Лесин</i> — Лесь Мартович	5
<i>І. Я. Журба</i> — Граматична синоніміка форм майбутнього часу	10
<i>С. П. Самійленко</i> — Зворотно-морфемний словник української мови	13

МЕТОДИКА ЛІТЕРАТУРИ

<i>Н. Т. Рудик</i> — «Вершники» Ю. Яновського у школі працюючої молоді	21
<i>М. І. Бойко</i> — Вимоги до учнівського твору логічного типу	30
<i>П. О. Сердюк</i> — Правда історична і правда художня	38
<i>Н. А. Зозуля</i> — Факультатив з літератури в 9 класі	41

МЕТОДИКА МОВИ

<i>М. Г. Стельмахович</i> — Цілеспрямованість у розвитку усної мови	44
<i>В. С. Сидоренко</i> — Організація роботи з підручником на уроці	50
<i>Н. Г. Вахній</i> — Перші кроки факультативу	53
<i>П. П. Кордун</i> — Узгодження присудка з підметом	55
<i>Л. О. Біятенко</i> — Стилiстичні функції називних речень	59
<i>О. П. Сиром'ятников, В. М. Копачевська, М. А. Голомазов</i> — Цифрові коди на уроках мови	62

УЧИТЕЛЕВІ МОЛОДШИХ КЛАСІВ

<i>О. І. Киричук</i> — Розумове навантаження на уроках читання	66
--	----

НАРИСИ ПРО МАЙСТРІВ

<i>Олександр Тесля</i> — Слово про друга	69
--	----

З РЕДАКЦІЙНОЇ ПОШТИ

<i>О. І. Дей</i> — Збирати і зберігати пам'ятки фольклору	73
---	----

КОНСУЛЬТАЦІЯ

<i>Н. С. Ткаченко, К. О. Ходосов</i> — Підготовка до ювілею І. П. Котляревського в школі	76
<i>О. С. Стрижак</i> — Етимологічні етюди	79
Відповіді читачам	80
Увага — стиль!	65, 87

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

<i>Надія Коваленко, Всеволод Ткаченко</i> — Словеснику на озброєння	82
<i>В. О. Кулінич</i> — М. У. Походзіло. Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Життя і творчість. Посібник для вчителів	84
<i>М. В. Павлович</i> — О. А. Бондаренко. Збірник диктантів з української мови для V—VIII класів шкіл з російською мовою навчання	85

ПАМ'ЯТНІ ДАТИ

<i>М. Д. Родько</i> — Василь Блакитний (До 75-річчя від дня народження)	88
---	----

ХРОНІКА

У Міністерстві освіти УРСР	90
Всесоюзна славістична конференція	91
<i>А. М.</i> — Франківська наукова	93
<i>П. Бондар, М. А. Якименко</i> — Читацькі конференції	94

Головний редактор *П. Д. МИСНИК*

Редакційна колегія: *В. Ф. АНІСОВ* (заст. головного редактора), *О. М. БЕЛЯЄВ, Т. Ф. БУГАЙКО, Ф. Т. ЖИЛКО, Н. Д. КОВАЛЕНКО, С. А. КРИЖАНІВСЬКИЙ, Т. І. ЛЯШЕНКО, О. Р. МАЗУРКЕВИЧ, А. П. МЕДУШЕВСЬКИЙ, М. В. ПАВЛОВИЧ, І. І. ПІЛЬГУК, М. А. РУДЕНКО, Н. Т. РУДИК, І. О. СИНИЦЯ*

Відповідальний секретар *В. Ф. СВЯТОВЕЦЬ*

Журнал «Украинский язык и литература в школе»
(на украинском языке)

Адреса редакції: Київ, ГСП, вул. Юрія Коцюбинського, 5, телефони: комутатор 79-80-71; дод. 3-13, 3-21, 3-23; 79-04-69.

Технічний редактор *О. О. Чала.*

Коректор *Л. В. Юрченко.*

БФ 34052. Здано до набору 29.XI 1968 р., підписано до друку 23.XII 1968 р. Фіз. арк. 6. Умовн. 8,4. Обл. видавн. 9,8. Формат паперу 70 × 108¹/₁₆. Тираж 48820. Зам. К-234.

Київська обласна друкарня, вул. Леніна, 19.

«Вершники» Ю. Яновського у школі працюючої молоді

На вивчення творчості Ю. І. Яновського в 11 класі школи працюючої молоді відводиться лише 3 години. На них треба буде зробити огляд усієї творчості видатного українського письменника і докладно вивчити роман «Вершники», як того вимагає програма. Як же найдоцільніше розподілити в часі літературний матеріал, якими методами і методичними прийомами озброїтись, щоб донести до учнів усю красу вагомого слова письменника?

Думається, що можна скласти такий тематичний план:

Перший урок. Загальна характеристика творчості Ю. І. Яновського. Багатогранність таланту. Драматургія письменника. Роман «Мир»; реалістичне відображення в ньому післявоєнної відбудови села, романтика трудового подвигу; образи передових людей — Коваленка, Павлова, Ганни, Федори Найденко. Значення роману.

Другий урок. Роман «Вершники». Проблематика, багатство змісту. Показ героїзму радянського народу в боротьбі проти зовнішньої і внутрішньої контрреволюції. Образи героїв громадянської війни: Мусія та Івана Половців, Данила Чабана, Чубенка, Максима, Адаменка. Образ Фрунзе.

Третій урок. Мова, особливості стилю роману «Вершники». Своєрідність композиції. «Вершники» — яскравий твір соціалістичного реалізму. Значення роману і творчості Ю. Яновського.

Оскільки перший урок для вчителя не становитиме особливих труднощів, спинимося докладно лише на двох останніх заняттях, присвячених роботі над романом «Вершники».

Другий урок присвячується цілісному вивченню роману «Вершники» на основі ознайомлення з текстом твору. План уроку може бути такий:

1. Місце роману «Вершники» серед інших книг про громадянську війну (вступне слово вчителя).
2. Зміст твору і його образи (повідомлення учнів про їхню попередню самостійну роботу над твором).
3. Складання плану характеристик головних образів твору.

У вступному слові вчитель знайомить учнів з часом і обставинами написання роману «Вершники».

Серед тематичної розмаїтості в літературі 30-х років чільне місце посідала тема громадянської війни та боротьби проти іноземної інтервенції. Значимість цієї теми підкреслювалась постановою ЦК ВКП(б) про видання за пропозицією О. М. Горького «Історії громадянської війни». З'явилися на цю тему твори П. Панча, А. Шияна, С. Склярєнка, О. Десняка, О. Корнійчука, М. Бажана. Роман Ю. Яновського також написаний на цю тему. Оригінальністю розробки теми, своєрідністю стилю цей роман зразу ж привернув до себе увагу, і його перекладають на різні мови Радянського Союзу і зарубіжних країн. П. Тичина писав: «Українська література завоювала собі почесне місце на-

самперед високою майстерністю написання творів. «Вершники» Ю. Яновського були для нашої культури немовби патентом на одержання зрілості прози української».

За жанром «Вершники» — новелістичний героїко-історичний роман, в якому автор поставив важливу проблему — революція і народ. Усім розвитком сюжету і розкриттям образів автор так вирішив цю проблему: робітничий клас у спілці з трудовим селянством — рушійна сила революції, а Комуністична партія — надійний і вірний керманіч у боротьбі за виборення омріяних ідеалів народу.

Учні записують план у свої робочі зошити:

Роман «Вершники» (1935 р.).

1. Проблема: народ і революція. 2. Тема роману: героїзм і самовідданість українського трудового народу у громадянській війні. 3. Ідея: а) рушійна сила — революційний трудовий народ на чолі з робітничим класом; б) спрямовуюча і керівна сила — Комуністична партія.

Справді, продовжує вчитель, це роман про українських селян і рибалок, шахтарів і сталеварів, революціонерів-професіоналів і командирів та комісарів Червоної Армії; про безіменних героїв і натхненних будівників нового життя. Автор широко і багатогранно, в поліфонічному плані показав трудовий народ-воїн.

Роман «Вершники» цікавий своєю композицією. Він складається з 8 новел: «Подвійне коло», «Дитинство», «Шаланда в морі», «Батальйон Шведа», «Лист у вічність», «Чубенко, командир полку», «Шлях армій», «Адаменко». Кожна новела становить собою закінчений твір, але в композиційно-сюжетній тканині роману сприймається як певна складова його частина, що вносить нове у розвиток сюжету і поглиблює образи. Автор ніби ліпить складну скульптурну композицію, щода-лі, в кожній новелі, розкриваючи нові риси своїх героїв.

Починаючи від першої новели, яка становить зав'язку, роман з кожним розділом розвивається вшир і вглиб, захоплює все більше коло подій і образів. Під час аналізу вчитель ознайомлює одинадятикласників зі змістом і образами твору та пропонує плани характеристики персонажів.

Новела «Подвійне коло» важлива тим, що зразу вводить нас у вогненне коло подій гарячого літа 1919 року.

«Лютували шаблі, і коні бігали без вершників, і Полівці не пізнавали один одного, а з неба палило сонце, а гелганія бійців нагадувало ярмарок, а пил уставав, як за чередою, ось і розбіглися всі по степу, і Оверко переміг». То зійшлися в смертельній битві на рівному полі під Компаніївкою брати Полівці, сини «одного роду та не одного класу». У першому бою перемагає петлюрівець Оверко, гине білогвардієць Андрій Полівець. Та налітають махновці з отаманом Панасом Полівцем, і вже вбито Оверка. З'являється інтернаціональний полк Червоної Армії на чолі з командиром Іваном Полівцем і комісаром Гертом. На прокльони Панаса брат Іван відповідає, що він служить революції, інтернаціоналу і висловлює впевненість у тому, що «бідняки і трудящі будуть з нами, і всі, як один, — до перемоги, хай живе Радянська влада, Червона Армія». На слова Панаса: «Тому роду не буде переводу, в котрому брати милують згоду», Іван дає гідну відповідь: «Рід наш роботящий, та не всі в роді путящі. Є горем торьовані, свідомістю підкуті, пролетарської науки люди, а є злодюги і несвідомі, вороги й наймити ворогів. От і бачиш сам, що рід розпадається, а клас стоїть». Панас сам собі заподіяв смерть, з роду Полівців залишилися Іван та Сашко.

Напруженість і динамічність розповіді вдало передає гостроту боротьби, трагедійність конфлікту, зумовленого історичною закономірністю розвитку класового суспільства.

Яскравим позитивним образом у цій сюжетній лінії виступає Іван

Половець. Ми можемо вже з першого розділу визначити і записати його характерні риси. На відведеній сторінці, після напису «Позитивні образи роману «Вершники», учні пишуть:

I. Образ Івана Половця. 1. Робітник, командир інтернаціонального полку. 2. Відданість ідеям Леніна. 3. Патріотизм й інтернаціоналізм. 4. Висока свідомість.

Та в цьому розділі-зав'язці, продовжує вчитель, автор знайомить нас і з іншими позитивними образами. Майстерним прийомом змалювання одночасності подій, що досягається кількарізним повторюванням зачину (як у думках) «А над берегом моря походжає старий Половець», автор намічає другу сюжетну лінію,— боротьбу революційної підпільної організації, що складається з донбасівських робітників, одеських рибалок. Ми зустрічаємось тут з Івановим товаришем — робітником Чубенком та Івановим батьком Мусієм Половцем, які у підпільній друкарні готують більшовицькі прокламації.

У своїх зошитах учні записують:

II. Образ Чубенка. 1. Донбасівський робітник. 2. Підпільник, член ревкому. 3. Боець-інтернаціоналіст.

III. Образ Мусія Половця. 1. Старий рибалка. 2. Революціонер-підпільник. 3. Відданість революційній справі. 4. Пильність, життєвий досвід.

Ознайомлення з першою новелою закінчується зауваженням учителя про велике її ідейне значення. Воно — у глибокій переконаності автора, що рід може розпастися, а клас — ніколи. Це політичний висновок письменника, і далі розгортання подій у логічній послідовності і закономірності все глибше і переконливіше розкриватимуть цю ідею. У цьому розділі-заспіві показано, за що відбувається смертельний бій.

«За правду бідних»,— як пояснює Іван. За правду трудящих, правду комунізму воюють герої роману — справжні витязі революції. І далі автор, намічаючи нові сюжетні лінії, малюючи нові образи, поширює коло цих героїв, розкриває всенародність революції і громадянської війни.

Друга новела «Дитинство» у великій мірі відповідає на запитання, чому народ піднявся на боротьбу.

Коротко коментуємо зміст цієї новели. Тут ідеться про дитинство одного з учасників громадянської війни Данила Чабана. Голодним і босим було воно у Данилка. Він походить з роду славнозвісних турбаївців, з того непокірного «завзятого і непосидючого» роду, що уособлював прагнення українського народу до волі, до правди і справедливості.

Дитинство Данила вщерть повне горя і сліз, гіркоти злиднів і безправ'я. Та живий у народі вогонь волелюбності і життєстверджуючого оптимізму. Тому так багато в новелі гніву й іронії, доброзичливого гумору і сміху крізь сльози. Добро і зло, гірке і смішне, як і в житті, іде поруч у дитинстві Данила.

Хлопець росте розумний, допитливий, спостережливий: «І хочеться знати, куди падає сонце, кортить дійти рівним степом до краю землі й заглянути у прірву...» Відгомони творів Шевченка і Панаса Мирного пізнаємо ми в дитинстві Данила. Та йому судилася інша доля, визначена новою ерою в житті людства. Розділом «Дитинство» автор переконливо доводить, що революційна свідомість учасників громадянської війни гартувалася в усвідомленні соціальної несправедливості, в прагненні вибороти заповітні народні мрії про правду і щастя.

Ця новела — гімн своєрідній красі степу і праці степовиків. Кольори і пахощі, ранки і вечори, літо і зима з обрядами, звичаями — все пройшло тут як старовинна пісня про незламний дух і стійкість трудового народу, що через злидні і нестатки, безправ'я і наруги проніс свою віру в краще майбутнє і знайшов шлях до його виборення. Адже не дарма Данило, чабан з діда-прадіда, став комісаром полку революцій-

ної армії, легендарні бої якої точаться на тому самому полі, де пройшло його дитинство.

Внаслідок роботи над цією новелою в зошитах учнів з'являється нова сторінка:

IV. Образ Данила Чабана. 1. Злиденне дитинство. 2. Розум, допитливість. 3. Волелюбні традиції «роду завзятого і непосидючого».

Третій розділ роману, новела «Шаланда в морі», повертає нас до знайомих образів. У ній зображено самовідданість і дружбу, товарищескість і почуття відповідальності за народне добро Мусія Половця та Чубенка. У морі шаланда старого Половця бореться зі штормом. Але ні зусилля Мусія, ні відчайдушність Чубенка не можуть врятувати шаланди. Допомогти з берега їм також неможливо. До берега приплив тільки Чубенко. І він, цей велетень, не міг врятувати Мусія. Шаланда перевернулася і поховала його під собою, як думав Чубенко: «Товариші, я плачу за героєм революції, що визволив мене з французької плавучої тюрми». У сумі і печалі всі розійшлися. Тільки стара Половчиха залишалася стояти на березі, висока та сувора, як у пісні. І як у пісні, прилинув до неї її чоловік, Мусій Половець, пояснюючи: «Наша артіль бідна, і кидати шаланду в морі не годиться. Я — голова артілі, то мусив і рятувати, а Чубенко... ніяк не хотів плисти без мене, аж поки я не пірнув під перекинуту шаланду, а він все гукає та все пірнає, шукаючи мене». Скільки душевної краси розкривається в цих суворих і звичайних словах артільного голови!

Новела прозора і ясна своїм ідейним змістом, і учні легко доповнюють свої записи характеристики образів Чубенка та Мусія Половця. Зокрема до плану характеристики образу Чубенка вони дописують такі пункти:

4. Почуття товарищескості, вірність у дружбі. 5. Готовність до самопожертви.

До образу Мусія:

5. Голова рибальської артілі. 6. Соціалістичне ставлення до народного майна. 7. Товарищескість, дружба. 8. Душевне багатство, моральна краса.

У цій новелі, продовжує вчитель, змальовано чудовий жіночий образ. Це Половчиха. Народні традиції, традиції «Слова о полку Ігоревім» відчутні тут. Це збірний образ жінки-трудівниці, вірної подруги рибалки, «маяк негасимої сили», як говорить Яновський. Так, негасима сила відданості, любові залишила її на березі, коли всі розійшлися, щоб на самоті попрощатися з Мусієм. Та він живий. Вони вдвох попоралися біля врятованої шаланди, а потім «подружжя Половців пішло до домівки... вони йшли впевнено й дружно, як ходили ціле життя».

У розділі «Батальйон Шведа» автор змальовує «матроську ескадру», що діє в Херсоні, в Олешках. Автор поставив на меті показати, проти кого піднявся трудовий народ. Старий світ уособлюється в образі жандармського генерала, якого топлять моряки батальйону Шведа. Тут ми бачимо також Данила Чабана. Він тепер — комісар батальйону Шведа. Його образ розкривається повністю. Данило виявляє мужність і відвагу, віддає перевагу військово-громадським інтересам над особистими, як і Швед та інші матроси-олешківці, яким довелося стріляти по своїх оселях, бо в Олешках засіли вороги. І Данила спіткало горе: убито дружину, зруйновано оселю. Лишилося тільки немовля, яке він передає у свій батальйон.

Учні доповнюють свій запис характеристики образу Данила.

4. Комісар батальйону Шведа. 5. Мужність, відвага. 6. Перевага громадських інтересів над особистими.

Наступний розділ — новела «Лист у вічність» вражає своєю трагічністю, ведемо далі розмову про твір. Вона пройнята високою револю-

ційною романтикою, хоч і змальовує реальні події. Ця новела — героїчна пісня про смерть листоноші, безіменного героя революції. Сільський листоноша, більшовик мусить повідомити підпілля про місце схованки зброї для повстанців. Але він потрапляє до рук ворогів-гетьманців і німецьких окупантів. Та ні люті катування, ні загроза смерті не вирвали жодного слова в мужнього революціонера про схованку. Він прийняв великі муки, але «не мав права на смерть, він мусив нести своє закривавлене тіло крізь потік часу до ночі». І тільки тоді, коли герой побачив у вечірніх сутінках факели — сигнал повстання, він помирає. Ми не знаємо імені самовідданого героя. І в цьому є свій смисл. Це узагальнений образ борця, символ героїзму і безсмертя. Таких було багато. Вони торували шлях у майбутнє, своєю смертю стверджуючи життя. Тому й звучить ця новела оптимістично, хоч і розповідає про смерть. Борець загинув, але героїчна легенда про нього, цей лист у вічність, пішов у люди, «як світло від давно згаслої одинокої зорі».

Учні поповнюють галерею позитивних образів, записуючи:

V. Образ листоноші. 1. Більшовик-підпільник. 2. Стійкість, мужність, сила волі. 3. Ненависть до ворогів. 4. Безстрашність, самопожертва, презирство до смерті. 5. Безсмертя героя — лист у вічність.

Новела «Чубенко, командир полку» охоплює коло подій і повніше розкриває образ Чубенка, який тепер став командиром полку і веде своїх знесилених у боях з білополяками бійців шляхами відступу. У полку діють ворожі сили, зрадник фельдшер стріляє у хворого на тиф Чубенка. Але командир у цих складних обставинах силою своєї залізної волі, перемагаючи хворобу, знешкоджує заколот, розгадує підступні маневри замаскованих ворогів. Чубенко, як легендарний народний герой, долає усі перешкоди на своєму шляху. Загін ніби загінютизований силою і величчю свого командира, що «загляне кожному в вічі, і ніби кожний тоді загляне сам собі в вічі». Чубенко в цьому розділі виступає досвідченим, кмітливим командиром, що за всіма правилами воєнної стратегії і тактики розробляє плани наступних операцій, веде успішний бій проти петлюрівців і з'єднується з іншими загонами Червоної Армії. І тільки тоді, коли операція доведена до кінця, коли до нього під'їжджає Іван Половець, Чубенко дозволив собі зняти з себе струм високого напруження: «Чубенко стояв на ногах, хитаючись, як стебло на вітрі, спасибі, брате, і клади мене куди хоч...»

Учні дописують до характеристики Чубенка:

6. Командир Донбасівського полку. 7. Сила волі, героїзм, воєнна доблесть. 8. Кмітливість, командирські здібності.

Наступна, сьома новела — «Шлях армій», становить кульмінацію роману. Як струмочки, зливаючись, створюють велику ріку, так і попередні 6 розділів, охоплюючи поступово все ширше коло подій і образів, підводять читача до цього розділу, в якому змальовується з'єднання всіх революційних сил, що діяли тоді на Україні. Тут сплітаються всі основні сюжетні лінії роману, сходяться всі герої.

Сюжет розділу «Шлях армій» складається з двох частин. У першій описується розгром білогвардійських і агло-французьких військ на Каховському плацдармі, у другій — розгром врангелівських військ під Перекопом. У цьому розділі, крім типових художніх образів героїв громадянської війни, автор змальовує образ легендарного командарма М. В. Фрунзе, що керував воєнними операціями на Південному фронті в 1920 році.

У боях проти Врангеля гине батальйон Шведа. Залишається тільки комісар Данило Чабан, який забирає у мертвого коваля Максима залізну троянду і передає її Чубенкові. Він, майбутній письменник,

бачить таку картину: «Сонце, осінь, запах смерті, кінський піт, безко-
нечна даль, радість перемоги, сталевар Чубенко з трояндою в руці на
воротях Криму». Цією картиною і завершується новела «Шлях армій»,
яка є апофеозом громадянської війни, показом перемоги над ворогом
об'єднаними силами всіх відомих уже нам героїв — кращих синів тру-
дового народу.

У цій новелі галерея образів поповнюється образом коваля Мак-
сима, творця залізної троянди, та образом Фрунзе, якого Яновський
вважав головним у цьому розділі. Надзвичайно вдало, економними ху-
дожніми засобами автор створює переконливий образ талановитого
воєнного стратега, вдумливого командира, яким володіє почуття високої
відповідальності за свої дії: «Це був справжній маршал революції. Ке-
руючи п'ятьма арміями, він за місяць удалими маневрами й сміливими
операціями розбив Врангеля і тепер сам примчав на передові позиції
для останнього штурму. Це був командувач, створений революцією,
і він стояв на височині вимог військового мистецтва... Його приємне
просте обличчя, обличчя робітника, було весь час спокійно задумливе.
Він наче заглибився в свої думки, закований у панцир відповідальності.
Відповідальність за життя кожного червоноармійця, цілого фронту, від-
повідальність за фронт перед партією, відповідальність перед новим
людством землі, про яке він мріяв на каторзі».

Учні записують:

VI. Образ М. В. Фрунзе. 1. Командарм, «маршал революції». 2. Простота,
задушевність, зв'язок з масами. 3. Талант полководця. 4. Високе почуття відпові-
дальності.

Коваль Максим — це робітник-революціонер, що в тюрмі, перед до-
вічним засланням, почув із уст молодого революціонера-смертника ле-
генду про троянду революції. На все життя він запам'ятав цю історію:
«І от запам'ятав я ту троянду й став кувати. Коли брав молотка, мені
здавалося, що всі ковалі світу беруть молотки, б'ють молотками, допо-
магаючи мені...» «Я вдень і вночі почував її — оту мою троянду... І, ма-
буть, тільки через це я лишився живий, пройшовши стільки світів, кую-
чи залізну троянду». Коли «прийшов час битися за нашу революцію»,
пішов Максим вогненними стежками громадянської війни, але ніколи не
розлучався з залізною трояндою — символом волі і революції, яку ку-
вали «всі ковалі світу».

В учнівських зошитах з'являється запис:

VII. Образ Максима. 1. Робітник-коваль. 2. Революціонер-професіонал,
одні із творців «залізної троянди». 4. «Залізна троянда» — символ революції.

У цьому розділі доповнюється також образ Данила, який проїж-
дає степом свого дитинства: «Данило оглядався навкруги — на бідний
степ, наче вперше помітивши дитинство його. Він подумав, що він писа-
тиме про це. У нього безліч мислей, про які треба розповісти людям.
В його особі рід турбаїв дістане слово на землі! Він напише історію
свого роду, як він ішов довгим столітнім шляхом і прийшов у рево-
люцію». Комісар стане письменником, щоб усі свої спостереження,
думки і мрії роду свого повідати людям.

Учні доповнюють образ Данила.

7. Тонка спостережливість. 8. Вдумливість, мрійність. 9. Широта уявлень і уза-
гальнень. 10. Данило — майбутній письменник.

Останній розділ — новела «Адаменко». Вона становить епілог ро-
ману. Якщо в попередніх розділах письменник розкрив причини рево-
люційної боротьби, показав за що і проти кого боролись її бійці, то в
останньому розділі він розповідає, в ім'я чого творилася революція
і йшли на смерть у громадянську війну.

У новелі зображено щоденний трудовий героїзм робітничого класу
на початку відбудовного періоду. Розповідь у ній веде Чубенко. Закін-

чилася громадянська війна, він повертається у рідний Донбас і стає до мартена, щоб варити сталь для Радянської Вітчизни, для мостів, які «покликані з'єднати місто і село, завод і землю, усі нації і усі народи». Він закликає жити для майбутнього: «А нам, рядовим бійцям, треба любити майбутнє і віддавати йому життя».

Письменник підкреслює гармонійну єдність збройної боротьби за Владу Рад і творчої праці народу як наслідок перемоги у цій боротьбі. Саме в цьому і полягає перспективність, спрямованість роману в майбутнє, здійснення зв'язку минулого і сучасного: у цьому запорука актуальності твору, бо вічним і прекрасним чинником зростання і поступу є творчий труд вільної людини.

Чубенко розповідає про свого бойового товариша, командира партизанського загону Адаменка, який уособлює трудове селянство в революції. Товариські взаємини Чубенка і Адаменка — символ єднання і братерства робітників і селян нашої країни.

Адаменко, представник незаможного селянства, організував у дні громадянської війни партизанський загін. З часом його загін зливається з загonom Чубенка, який передає йому командування на час своєї хвороби. «Він мені одразу полюбився, цей Адаменко, був з нього партизанський герой». Герой не вернувся живим з фронтів громадянської війни, але він завжди буде жити у пам'яті народу. Чубенко ставить йому пам'ятника, і «стоїть він над водою на його славній могилі, кам'яний орел довбає кам'яні кайдани». Та вічним пам'ятником Адаменкові, як і іншим героям громадянської війни, є творчий труд звільненого народу, що продовжує кувати прекрасну «залізну троянду» звареною сталлю і вирощеним колосом, новозбудованим містом і науковим відкриттям, переможним космічним летом і натхненною піснею. Такий ідейний висновок новели «Адаменко».

Учні записують:

VIII. Образ Адаменка. 1. Командир селянського партизанського загону. 2. Душевна краса, доброзичливість. 3. Побратим Чубенка. 4. Дружба Чубенка і Адаменка — символ братерства робітників і селян. 5. Безсмертя Адаменка — безсмертя героїв громадянської війни.

Учні також доповнюють характеристику образу Чубенка:

9. Сталевар Чубенко — уособлення образу українського пролетаріату. 10. Погляд у майбутнє. 11. Відданість ідеям ленінізму, пролетарського інтернаціоналізму.

Закінчено розгляд роману «Вершники». Перед учнями героїчною симфонією одзвучали грізні бої громадянської війни, долинули до них голоси безсмертних її героїв як лист у вічність, як світло давно згаслої зорі. Як прекрасна «залізна троянда», залишилися в їх душах і пам'яті героїчні діяння лицарів революції — діяння для прийдешнього, для світу омріяних ідеалів.

На третьому уроці завершується вивчення творчості Ю. Яновського. План уроку може бути таким:

Тема уроку. Мовно-стилістичні засоби роману «Вершники». Рис індивідуального стилю письменника. Значення творчості Яновського, зокрема роману «Вершники» в історії української радянської літератури.

Цей урок розпочинається повторенням раніше опрацьованого матеріалу. Використовуючи свої записи, помітки і підкреслення в творах, учні ще раз повертаються до змісту, проблеми, ідеї «Вершників», до характеристики образів роману.

Далі учні за пропозицією учителя записують тему уроку: I. Мова і стиль роману «Вершники».

Роботу над мовою і стилем роману можна провести методом лекції з елементами бесіди. Учитель, спираючись на свіжі враження від

щойно опрацьованого матеріалу, на ту характеристику стильових особливостей, яка давалася на попередніх уроках під час аналізу сюжету, композиції та образів роману «Вершники», зараз зводить усі спостереження над стилем твору в єдину струнку систему.

Роман «Вершники» — це твір про героїку громадянської війни. Героїчність змісту вимагає і відповідного слова. Яновський справді досягає єдності, гармонії змісту і форми. Увесь тон його розповіді піднесений, позначений урочистістю. Яку б новелу ми не взяли, її події — епохально-значимі, образи — величні, як герої народного епосу. Романтична піднесеність — одна з характерних стильових ознак «Вершників».

Мова роману насичена такими метафорами і порівняннями, які дають простір уяві читача, наповнюють її асоціативними образами. У розгорнутих метафорах часто звучить щире авторове захоплення героїчним часом, наприклад: «О дев'ятнадцятий рік! ...рік незнайдених образів, трагедійних метафор, рік любові і смерті, трепету повсталих сердець, простоти жертв, самотності ран і висоти класових почувань. О, милий піднесений рік!» Та сягаючи вершин романтичної героїзації, автор ніколи не втрачає реального ґрунту. Його герої — це живі люди, з своєю простотою, часом, буденною мовою. У Яновського, як і у Тичини, оте дивне, на перший погляд, але таке живе поєднання романтичної піднесеності, монументальних образів з описом побутових явищ і професійних ознак. Таке поєднання досягається вживанням виробничих термінів, просторічних слів, що зразу роблять живими, земними людей, яких автор усім ладом своєї розповіді підносить на героїчний п'єдестал. Так, Іван Половець, одеський робітник, «мовчки підійшов до купи полонених, оглянув їх уважно, мов машинну деталь на браковці». Або як дивно і разом з тим переконливо використовує автор розгорнуту метафору — варіння сталі, цей виробничий процес, — для розкриття перетворюючого впливу революції і нового ладу: «Ми ж варимо не сталь, а революцію, — говорять Чубенко, донбасівський сталевар, — і як безкрайно треба нагріти піч та якими треба бути майстрами, щоб мати топлення і вилити його у прекрасну форму, і стане тоді сталева держава, пролетарська фортеця».

Мова роману глибоко емоційна і лірична, що надає творові високої поетичності, пісенності. Пригадаймо, говорить учитель, опис степу з новели «Дитинство»: «Степ простелявся перед ним, як чарівна долина, на якій пахне трава, пахнуть квіти, навіть сонце пахне, як жовтий віск». Або новелу «Лист у вічність», цю піднесену пісню про подвиг героя, що «як смолоскип весь горить..., а біль витягся в одну високу ноту...»

Суцільно музичним твором назвав В. Вишневський роман «Вершники». І справді, твір звучить як патетична симфонія, дивне поєднання ораторської суворості урочистості і ніжної, мрійної пісні, залізної ходи революції і прадавнього народного голосіння, смертоносного вихору вирішального двобою і срібного, тонкого звучання пелюсток «залізної троянди», отого «чуда досконалості, натхнення і терпіння».

Такої поліфонічної сконденсованості автор досягає вживанням ліричного епітета, алітерацією, постійним вживанням сполучників на початку фрази, анафорою і рефреном, кільцевою будовою новел («Подвійне коло», «Шлях армій»). Все це багатство художніх засобів — з невичерпного джерела народної творчості. Справді, глибока народність позначає творчу манеру письма Яновського. Вона — у тій поетичності і пісенності, в урочистості й епічності, скульптурній виразності монументально-опуклих образів. І тому роман, як пам'ятник, як барельєф на стіні.

Як і в кожного талановитого, оригінального митця, в Яновського органічно поєднуються традиції і новаторство. У його творчості відчутні традиції народних дум і «Слова о полку Ігоревім», Гоголя і Шевченка,

Коцюбинського і Стефаника, що позитивно позначилося на виробленні його індивідуального стилю з якісно новими ознаками.

Новаторство Яновського — не формалістичне штукарство. Воно виникло внаслідок прагнення письменника по-новому передати ті грандіозні суспільно-політичні зрушення, що відбувалися в країні у роки революції, громадянської війни та будівництва нового життя. Великий вплив на манеру зображення Яновського справив також новий на той час вид мистецтва — кіно. Як і в кіно, у романі «Вершники» автор часто вдається до панорамності, одночасності змальованих подій — в одній новелі, в одному абзаці, навіть в одному реченні. Подібно до кадрів у кінофільмі, новели-розділи роману розкривають перед читачем різні за простором, але єдині за часом події. Автор часто в одному реченні, ніби наближаючи кінокамеру і показуючи крупним планом події, малює цілу картину: «І Чубенко вийшов з красою полку — його першою авангардною сотнею — наперед, вийшов піший, з гвинтівкою в руці, вітер розвівав червоний прапор, деякі бійці порозстібали сорочки, і на грудях видно татуйовані п'ятикутні зорі». Поєднання простору в часі — нове слово Яновського, щаслива його знахідка, що надає своєрідності його індивідуальному стилеві й ріднить з Довженком, геніальним творцем нового літературного жанру кіноповісті. Справді, «Вершники», — вісім новел — «вісім дум — вісім літературних кінотворів», — як вдало визначив оригінальність стилю і жанру цього твору літературознавець О. Бабишкін.

Значення роману «Вершники» велике. Як твір соціалістичного реалізму, він має пізнавальне, виховне і естетичне значення. Читаючи його, ми ще раз перегортаємо сторінки нашої історії, щоб ніколи не забути, якою ціною здобута перемога, щоб проїнятися повагою до вершників — героїв революції, щоб гордістю за них і вдячністю за «залізну троянду» волі і справедливості сповнилися наші серця.

Внаслідок роботи на третьому уроці учні в своїх зошитах роблять такий запис:

I. Мова і стиль роману «Вершники» (рисі індивідуального стилю).

1. Єдність змісту і форми. 2. Романтична піднесеність. 3. Метафоричність мови. 4. Багатство і різноманітність лексики. 5. Музичність, мелодійність, поетичність: а) ліричний епітет, б) алітерація; в) анафора і рефрен; г) кільцева будова новел. 6. Глибока народність. 7. Традиції «Слова о полку Ігоревім», Гоголя і Шевченка, Коцюбинського і Стефаника. 8. Новаторство: а) одночасність подій; б) гармонійне поєднання народних традицій і прийомів кіно.

II. Пізнавальне, виховне і естетичне значення роману «Вершники».

Теми для письмових творів — домашніх чи класних — можуть бути такі: 1. Героїчний подвиг трудового українського народу в романі «Вершники». 2. Розкриття керівної ролі Комуністичної партії в романі «Вершники». 3. Типовий збірний образ героя громадянської війни в романі «Вершники». 4. Чому твір має назву «Вершники»? 5. «Залізна троянда» коваля Максима в наш час.